

SUN'IY INTELEKTNING TERGOV NAZARIYASIGA OLIB KELGAN KONTSEPTUAL O'ZGARISHLAR

Abbosjon Olimov

Abrorbekolimov048@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining tergov nazariyasiga olib kelgan kontseptual o'zgarishlari tahlil qilinib, zamonaviy tergov faoliyatini raqamlashtirish jarayonidagi huquqiy va amaliy masalalar hamda ularning yechimlari bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, tergov nazariyasi, raqamli kriminalistika, algoritmik dalillar, prediktiv tahlil, mashinali o'rganish.

XXI asr raqamli texnologiyalar davri bo'lib, u tergov faoliyatining barcha jihatlariga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Sun'iy intellekt texnologiyalari tergov nazariyasining asosiy paradigmalarini tubdan o'zgartirish jarayonida inqilobiy o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda.

Mashhur AI tadqiqotchisi Stenford universiteti professori Endryu Ng ta'kidlaganidek: «Sun'iy intellekt - bu yangi elektr energiyasidir. Elektr energiya bir asr oldin deyarli hamma narsani o'zgartirganidek, bugun men sun'iy intellektning ham hamma narsani o'zgartirayotganini ko'ryapman».

Bugungi kunda mashinali o'rganish algoritmlari, neyron tarmoqlar, katta ma'lumotlar tahlili, yuz tanish tizimlari, raqamli kriminalistika vositalari tergov jarayonini tubdan o'zgartirmoqda. MIT professori Nik Bostrom ta'kidlaganidek: «Mashinali intellekt insoniyatning duch kelishi mumkin bo'lgan eng katta voqea. Biz uni to'g'ri boshqarishimiz kerak».

O'zbekiston Respublikasida ham tergov va sud-huquq tizimini isloh qilish yo'nalishida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. 2020-yilda tasdiqlangan «Sun'iy intellektni rivojlantirish konsepsiyasi» bu jarayonning mustahkam huquqiy asosini yaratdi. Biroq, algoritmik dalillarning huquqiy maqomi, AI tomonidan qaror qabul qilish jarayonidagi shaffoflik masalalari, inson huquqlari kafolatlari hal qilinishini talab qilmoqda.

Sun'iy intellekt - bu kompyuter tizimlari tomonidan inson intellektini talab qiladigan vazifalarni bajarish qobiliyatidir. Tadqiqotchilar Styuart Rassel va Piter Norvigning ta'rifiga ko'ra: «Sun'iy intellekt - bu inson intellektiga xos bo'lgan funktsiyalarni bajarishga qodir bo'lgan tizimlarni yaratish va o'rganish fanidir».

Berkli universiteti professori Styuart Rassel muhim fikrni ta'kidlaydi: «Sun'iy intellektning asosiy xavfi uning yovuzligida emas, balki uning kompetentligidadir. Yuqori darajada maqsadga yo'naltirilgan AI tizimi noto'g'ri maqsad bilan dasturlashtirilsa, halokatli oqibatlarga olib kelishi mumkin».

Zamonaviy tergov amaliyotida mashinali o'rganish, chuqur o'rganish, tabiiy tilni qayta ishlash va kompyuter ko'rishi texnologiyalari qo'llanilmoqda. Toronto universiteti professori Jefri Xinton ta'kidlaganidek: «Chuqur o'rganish - bu insonning o'zi yaratgan eng kuchli texnologiyalardan biri. U ma'lumotlardan o'rganish orqali insonga xos ko'nikmalarni egallaydi».

An'anaviy tergov nazariyasi akademik R.S. Belkin tomonidan «tergov faoliyatining qonuniyatlari, prinsipi va usullari haqidagi fan» sifatida ta'riflangan. Professor R.S. Belkin ta'kidlaganidek: «Tergov - bu nafaqat dalillarni to'plash, balki ularni to'g'ri baholash va tahlil qilish san'atidir. Har qanday yangi

texnologiya tergov metodikasini boyitishi kerak, lekin tergov jarayonining mantiqiy asosini o'zgartirmasligi lozim».

Ma'lumot manbalari jihatidan katta o'zgarishlar yuz bermoqda. An'anaviy tergov guvohlar va moddiy dalillarga tayangan bo'lsa, zamonaviy tergov katta ma'lumotlar, raqamli izlar, metama'lumotlar bilan ishlaydi. Oksford universiteti professori Viktor Mayer-Shonberger yozadi: «Katta ma'lumotlar davri bizni sababiyat izlashdan korrelyatsiya topishga o'tkazmoqda».

Raqamli dalillar nazariyasi butunlay yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Virtual va raqamli dalillar moddiy dalillar bilan teng huquqli bo'lmoqda. Algoritmik dalillar yangi dalil turi sifatida paydo bo'lmoqda. Amerika huquqshunosi professor Eytan Kesh ta'kidlaydi: «Raqamli dalillar an'anaviy dalillardan tubdan farq qiladi. Ular osonlik bilan o'zgartirilishi mumkin. Shuning uchun ularning haqiqiylikini ta'minlash mexanizmlari juda muhimdir».

Raqamli kriminalistika bo'yicha etakchi ekspert, professor Eoghan Casey ta'kidlaganidek: «Raqamli dalillar - bu 21-asr jinoyatining DNK si. Har bir raqamli qurilma o'z izini qoldiradi va bu izlar to'g'ri tahlil qilinsa, jinoyatni ochish kaliti bo'lishi mumkin».

Muammo shundaki, algoritmik dalillarning huquqiy maqomi O'zbekiston qonunchiligida aniq belgilanmagan. Jinoyat-protsessual kodeksda raqamli dalillarning to'liq tavsifi va ularni qabul qilish tartibi yetarli darajada nazarda tutilmagan.

Prediktiv politsiya - bu sun'iy intellekt yordamida jinoyatlarning sodir bo'lishi ehtimolini oldindan prognozlash texnologiyasidir. AQShda qo'llaniladigan

PredPol tizimi tarixiy ma'lumotlar asosida jinoyat sodir bo'lishi mumkin bo'lgan joylarni 85% aniqlik bilan aniqlaydi.

Jensilvania universiteti professori Endryu Ferguson ogohlantiradi: «Prediktiv politsiya - bu kuchli vosita, lekin u o'tmishning xatolarini kelajakga ko'chirish xavfini tug'diradi. Agar tarixiy ma'lumotlarda kamsitish mavjud bo'lsa, algoritm ham kamsituvchi bo'ladi».

AQShda qo'llaniladigan COMPAS tizimi jinoyatchilarning takroriy jinoyat sodir etish xavfini baholaydi. Biroq, 2016-yilda ProPublica tadqiqotiga ko'ra, bu tizim afroamerikaliklarga nisbatan noto'g'ri prognozlar berishi aniqlandi. Matematika professori Ketii O'Nil keskin tanqid qiladi: «Algoritmalar ob'ektiv emas. Ular inson qarashlarini kodlashtiradi va ularni kuchaytiradi. COMPAS kabi tizimlar adolatsizlikni avtomatlashtirayapti».

Amerika Qo'shma Shtatlarida Nyu-York politsiyasi 18,000 dan ortiq kamera va ma'lumot manbalarini birlashtiruvchi Domain Awareness System dan foydalanadi. Xitoyda 600 milliondan ortiq yuz tanish kamerasi o'rnatilgan va AI tizimlari 16 millionlik shaharda gumonlanuvchilarni 7 daqiqada aniqlay oladi.

Yevropa Ittifoqi 2018-yilda kuchga kirgan GDPR qoidalari orqali eng qat'iy standartlarni joriy etdi. Brussel universiteti professori Brendan Van Alsenoy izohlaydi: «GDPR - bu raqamli davrdagi inson huquqlarini himoya qilish modeli. U texnologik innovatsiyaga qarshi emas, balki uni mas'uliyatli qilishga qaratilgan».

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 28-moddasi: «Har kim shaxsiy va oilaviy sirlarini himoya qilish huquqiga ega». Keng ko'lamli monitoring bu huquqni buzish xavfini tug'diradi.

YUQORIDAGILARGA ASOSLANGAN HOLDA QUYIDAGI TAKLIFLARNI:

Birinchidan, Jinoyat-protsessual kodeksning 88-moddasiga yangi qism kiritish taklif etiladi. Raqamli va algoritmik dalillar sun'iy intellekt tizimlari tomonidan ishlab chiqilgan tahliliy xulosalar sifatida ta'riflanishi va maxsus sertifikatlangan uskunalar yordamida to'planishi kerak.

Ikkinchidan, Prokurorlik yoki Ichki ishlar vazirligida «Raqamli kriminalistika va AI texnologiyalari markazi» tashkil etish tavsiya etiladi. Markaz tergov organlari uchun AI vositalari ishlab chiqishi, xodimlarga ta'lim berishi va raqamli dalillarni ekspertiza qilishi kerak.

Uchinchidan, davlat miqyosida yagona «HUQUQ-AI» platformasini yaratish taklif etiladi. Platforma barcha tergov organlari uchun ochiq bo'lishi, o'zbekcha tilida ishlashi va milliy ma'lumotlar markazida joylashishi kerak.

Sun'iy intellekt texnologiyalari tergov nazariyasiga chuqur kontseptual o'zgarishlar olib kelmoqda. Stenford universiteti professori Jeyms Lanyer ta'kidlaganidek: «Biz sun'iy intellektni yaratdik, lekin endi savol shuki - sun'iy intellekt bizni qanday yaratmoqda? Biz qanday jamiyatda yashashimizni belgilovchi vaqt keldi».

O'zbekiston qonunchiligida raqamli va algoritmik dalillarning huquqiy maqomi, AI qo'llanilishining tartib-qoidalari etarli darajada tartibga solinmagan. Bu bo'shliqlarni toldirish bugungi kun talabi hisoblanadi.

Sun'iy intellektning tergov faoliyatida qo'llanilishi qaytarib bo'lmaydigan jarayondir. Berkli universiteti professori Styuart Rassel xulosa qilib aytadi: «Sun'iy intellektni yaratishda bizning maqsadimiz uni aqlli qilish emas, balki uni

foydali va xavfsiz qilish bo'lishi kerak. Texnologiya insoniyatga xizmat qilishi kerak».

O'zbekiston uchun vazifa bu jarayonni to'g'ri boshqarish, xalqaro tajribadan samarali foydalanish va milliy huquqiy tizimni zamonaviy talablar darajasiga olib chiqishdir. Sun'iy intellekt vosita, maqsad emas. Maqsad adolatni tez, sifatli va qonuniy ravishda amalga oshirishdir. AI ana shu ulug' maqsadga erishishda kuchli vosita bo'la oladi, agar uni to'g'ri, mas'uliyat bilan, inson huquqlarini hurmat qilgan holda qo'llasak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. 4th Edition. Pearson, 2020. 1136 p.
2. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. Том 1: Общая теория криминалистики. М.: Юристъ, 1997. 408 с.
3. Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers, and the Internet. 3rd Edition. Academic Press, 2011. 840 p.
4. Ferguson A.G. The Rise of Big Data Policing: Surveillance, Race, and the Future of Law Enforcement. NYU Press, 2017. 280 p.
5. O'Neil C. Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy. Crown, 2016. 272 p.
6. Bostrom N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. Oxford University Press, 2014. 352 p.

7. Mayer-Schönberger V., Cukier K. Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think. Houghton Mifflin Harcourt, 2013. 256 p.
8. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. T.: O‘zbekiston, 2023.
9. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. 2021-yil 24-dekabr. O‘RQ-712-son.
10. Sun’iy intellekt sohasini rivojlantirish strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3-dekabrdagi PQ-4996-son Qarori.